

ÍNDIX

ABREVIATURES	13
INTRODUCCIÓ	15

PRIMERA PART

ELS SENYORS ÚTILS I PROPIETARIS DE MAS EN EL FEUDALISME TARDÀ

INTRODUCCIÓ	21
LA CONDICIÓ JURÍDICA DELS SENYORS ÚTILS I PROPIETARIS DE MAS.....	25
Homes propis	33
Aproximació a la identitat dels homes propis, solius i afocats.....	36
Els batlles de sac.....	36
Alguns homes propis i el seu patrimoni, s. XVIII.....	49
Per què no van redimir els tres sous els senyors útils i propietaris de masos durant l'època moderna?.....	52
Conclusió.....	55
PRESTACIONS FEUDALS DE SENYORS ÚTILS I PROPIETARIS DE MASOS.....	57
Tipologia de les prestacions.....	58
Prestacions derivades de la senyoria jurisdiccional	59
Prestacions derivades de la senyoria territorial	65
Prestacions derivades de la senyoria directa.....	68
Delmes i primícies.....	78
Sobre la taxa de sostracció feudal.....	83
Conclusió.....	85

RENDA FEUDAL I SENYORS ÚTILS I PROPIETARIS DE MASOS. DEFENSA DEL DOMINI ÚTIL, PARTICIPACIÓ EN EL NEGOCI DE LA RENDA FEUDAL.....	89
Evolució de la renda feudal. La renda de les capellanies de la seu de Girona, 1503-1705	91
L'evolució de la renda	94
L'evolució de les quatre sèries.....	96
Consideracions a l'evolució de la renda de les capellanies de la seu de Girona.....	101
La renda de les capellanies de la seu de Girona en perspectiva comparada	103
Defensa del domini útil, participació en la renda feudal	108
La concòrdia de Campdorà de 1574: una mostra de les obligacions dels senyors útils de masos envers la senyoria directa.....	112
De la unanimitat en la defensa del costum al trencament de la unitat comunitària: el delme de Sant Gregori, 1586-1607.....	118
Comunitat i individualitats, la visió de la concòrdia del delme de Fornells de 1704 d'un senyor útil i propietari de mas	122
Participació en el negoci de la renda feudal	125
Conclusió	134

SEGONA PART
PATRIMONI I FAMÍLIA

INTRODUCCIÓ	141
PATRIMONI I FAMÍLIA. LA CONTRACTACIÓ MATRIMONIAL: DOTS, HERETAMENTS I ALTRES ESTRATÈGIES FAMILIARS.....	151
La contractació del matrimoni	156
Canvis en la pràctica de la contractació matrimonial: dels nupcials als capítols matrimonials (segle XVII)	156
La concertació del matrimoni a la vegueria de Girona. Anàlisi d'una mostra documental (1610-1620)	164
Els dots, signe de classe i referent de la jerarquia social	165
Un intent per limitar els dots, la representació dels síndics gironins en corts (1599, 1626)	175

Una mostra diacrònica. Genealogies de senyors útils i propietaris de mas.....	178
El dot	178
El casament hereu-pubilla	182
Aliances de grup i aliances de sang.....	185
Altres estratègies. L'entrada en religió i la carrera eclesiàstica, una fórmula per estalviar dots o una estratègia cap a la notorietat?.....	189
Conclusions	195
EL MERCAT DE LA TERRA I LA FORMACIÓ DE PATRIMONIS AGRARIS	199
Una primera aportació empírica al mercat de la terra. Les compravendes de masos a Caldes i Llagostera, 1559-1655	202
La desintegració del mas Vendrell. La venda d'un mas peça a peça.....	207
L'evolució patrimonial. Anàlisi de trajectòries patrimonials de senyors útils i propietaris de masos durant els segles XVI i XVII	210
El patrimoni Bohigas de Banyeres.....	210
El patrimoni Iglésies de Valveralla	213
El patrimoni Adroer de Viladasens	217
L'atracció per la renda de la terra	222
Els Teixidor: de l'abandonament de la paraireria a l'acumulació de masos, o de la llana a la terra.....	223
L'atracció de la renda de la terra en la conjuntura de 1640: la família Ginesta. La terra, una mercaderia més	229
Una proposta de periodització del mercat de la terra i la incidència sobre la formació de patrimonis.....	235
Conclusió.....	237
ASCENS I EXTINCIÓ DEL PATRIMONI COLOMER, SEGLES XVII-XVIII. UN ESTUDI DE CAS	239
Identificació de la família i del patrimoni Colomer.....	240
Joan de Colomer, l'hereu, doctor a l'Audiència, cavaller i noble.....	250
Els dos patrimonis Colomer, 1726 i 1741.....	252
La unió dels dos patrimonis Colomer: el casament entre cosins germans (1745).....	255

Accés a la terra pel mercat. Les compres de masos (1637-1712).....	256
Partícips del mercat de terres	259
La compra del mas Pixarrelles: o el que pot arribar a pagar-se per un mas	261
La compra de parcel·les. O com les parcel·les precedeixen i segueixen l'adquisició de masos.....	266
De les expectatives del casament amb pubilla a l'extinció	269
El màxim patrimonial i l'extinció	269
Conclusió.....	272

TERCERA PART

EL MAS: UNITAT D'EXPLOTACIÓ, UNITAT DE RENDA

INTRODUCCIÓ	277
EL MAS I MASOS, SEGLES XVI-XVII.....	281
Composició del mas	282
El capbreu, la font adequada per estudiar la superfície del mas dels segles XVI i XVII?.....	282
La superfície del mas	284
Una mostra de masos.....	286
La superfície de conreu	289
Les dependències del mas	294
El creixement del mas.....	302
El mas Roca de Fontajau.....	302
Els masos empordanesos. L'ampliació per la via dels establiments.....	307
La vall d'Amer. El procés de creixement en poder del senyor directe: un cas a part?.....	314
La formació de masos a partir de la compra de parcel·les.....	315
Conclusió.....	319
L'EXPLOTACIÓ DE LA TERRA, BASE DE LA RENDA. CEREALS I MASOVERIA.....	323
La producció agrària. Els cereals, un mal necessari	324
Parts de collita i conreus. Renda i producció agrària.....	328
El contracte de masoveria: un contracte centrat, bàsicament, en el gra d'aresta.....	328

L'arrendament dels terços dels masos.....	334
Altres modalitats contractuals.....	336
L'arrendament a preu acotat.....	336
L'arrendament de parcel·les.....	337
Els subestabliments	338
Anàlisi de la producció. Els comptes dels masos	338
El patrimoni Adroer de Viladasens, gra, vinya i olivera.....	340
Tot i la guerra, manteniment dels pactes de masoveria	345
Una aproximació més real a les collites dels masos. Els comptes de definició de tutories del patrimoni Pagès d'Arenys d'Empordà, 1693-1701	349
Terços i mercat.....	353
Conclusió.....	355
 LA RAMADERIA: CONTINGENT DE BESTIAR, MODALITATS CONTRACTUALS I INGRESSOS (1580-1640)	357
El nombre de caps de bestiar: les dificultats del recompte	360
El bestiar de tir: bous i vaques, eugues, mules i ases	362
El bestiar de llana.....	368
El porc, el principal aliment carni de la pagesia?	371
Nul·la presència de l'aviram en els inventaris i testimoni de l'apicultura a l'Empordà	374
Relacions contractuals: el triomf de la mitgeria	375
Els contractes de gazalla i comanda	377
El negoci ramader: el parent pobre de l'economia agrària?	383
Un exemple de ramaderia destinada al mercat: el bes- tiar del prevere Pont de Cabanes, 1608-1611	384
Conclusió.....	388
 ELS COMPTES DE PERE MARTÍ (1643-1654), SENYOR ÚTIL DEL MAS MARTÍ DE CASSÀ DE PELRÀS. UN EXEMPLE DE L'ECONOMIA DE MAS.....	391
Família i components del mas	395
La família del mas	395
Mossos i criades.....	397
Els mossos	398
Mosses i criades	407

Jornalers	409
La força de treball del mas.....	415
La producció del mas.....	416
Cereals	416
Vinya i olivera.....	418
Bestiar.....	419
Autoconsum i mercat.....	419
El mercat de grans, sobretot de blat	421
La ramaderia: comprar per vendre.....	423
Els ingressos del mas Martí.....	427
Els pagaments del mas Martí.....	429
Conclusió.....	432

QUARTA PART

ELS ESCENARIS DE LA REPRESENTACIÓ: PARRÒQUIA
I UNIVERSITAT

INTRODUCCIÓ	437
LA PARRÒQUIA RURAL (SEGLES XVI-XVII): ORGANITZACIÓ, REPRESENTACIÓ I MANIFESTACIÓ DELS SIGNES PARTICU- LARS DELS SENYORS ÚTILS I PAGESOS DE MAS.....	443
L'obra parroquial.....	444
Fonts documentals.....	445
Les funcions de l'obra	448
L'elecció d'obriers	451
Els obrers.....	456
Els comptes de l'obra.....	459
Les despeses.....	461
Els ingressos.....	465
El saldo	473
L'exemple de la comptabilitat de l'obra de Corçà, segle XVII	474
Els comptes segons els llibres d'obra.....	475
El traspàs de cabals de les confraries i administracions a l'obra.....	479
Les confraries. L'exemple de la confraria del Roser	483
El Roser entre les confraries modernes del bisbat de Girona.....	485

Les ordinacions de la confraria del Roser	487
La representació social. El lloc a l'església parroquial	491
Bancs i escons: una geografia de la jerarquia social pa- gesa	491
El dret de precedència en els oficis litúrgics	499
Les tombes a l'interior de l'església parroquial.....	506
Capelles, ermites i oratoris domèstics	510
Els beneficis: el dret de presentació, un estalvi en la dota- ció dels fills fadristerns, però també una forma de clien- telisme?	515
Conclusió.....	517
 LA UNIVERSITAT EN ELS SEGLES XVI I XVII: PRIVILEGIS, AFIRMACIÓ DAVANT DEL BARÓ I CONFLICTES	521
La universitat	523
L'obtenció i defensa dels privilegis de les universitats	525
La pertinença a la universitat.....	539
El regiment de la universitat	547
El consell general.....	549
El consell estret o consell ordinari	556
Les primeres magistratures de la universitat.....	558
Les finances de la universitat	563
Les despeses.....	564
Els ingressos.....	567
El saldo.....	573
Els arrendataris dels drets de la universitat	573
Béns i usos comunals. Usos comunitaris i conflicte.....	575
Defensa dels usos comunals de la ingerència senyorial.....	577
La privatització dels comunals feta per la universitat: de comunals a propis.....	579
Regulació de pastures i limitació del contingent ramader.....	583
Els bans: de la defensa dels conreus a l'enfrontament en el si de la universitat.....	586
Limitacions a l'aprofitament del bosc: aglanar i llenyar	592
La regulació de la pesquera: de la solidaritat comunitària a l'enfrontament entre les universitats per disputes de ter- mes	594
Conclusió.....	601

UNIVERSITAT I FISCALITAT: COHESIÓ I DIFERENCIACIÓ.....	605
La condició de privilegiat, l'exempció contributiva.....	608
Els eclesiàstics	608
Els militars	613
Els ciutadans honrats.....	614
Els gaudints de privilegi militar.....	617
Els familiars del Sant Ofici	617
Els oficials de la Diputació del General: els taulers.....	624
Els baciners de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona.....	626
Els baciners de Santa Maria del Collell	627
Els cavallers del comte d'Empúries.....	627
Els exempts per tenir llarga descendència.....	628
L'exempció d'alguns oficials o arrendataris de la universitat.....	628
L'exempció patrimonial dels privilegiats: masovers de militars i allotjaments	629
Arguments i disputes jurídiques (1677-1700).....	630
La consulta de l'Audiència de 1685.....	632
La pràctica de la masoveria a la vegueria de Girona.....	642
Universitat i exempts.....	656
La comminació a pagar. El segrest i penyorament de béns.....	657
La universitat allotja per la força. Privilegi individual, corresponsabilitat col·lectiva.....	660
La universitat de Vilamalla contra Joan Garés (1646-1647).....	662
El sabotatge com a resposta. La crema del mas Adroher de Corçà (1687) i el motí de la Bisbal.....	666
Conclusió.....	671
CONCLUSIONS GENERALS	673
BIBLIOGRAFIA.....	687
FONTS IMPRESES I ARXIUS.....	731
ÍNDEX DE TAULES	743

INTRODUCCIÓ

Quan la recerca, que ha acabat per donar lloc a aquest text, va començar, els estudis de la societat rural tenien un protagonisme: la pagesia com a col·lectiu, pagesos, camperols, societat rural i comunitat pagesa eren els subjectes de la recerca històrica. En aquest text es fa un pas més i s'intenta identificar un sector d'aquest col·lectiu, el dels senyors útils i propietaris de mas en la primera època moderna. De fet, es vol analitzar quina ha estat la formació històrica d'aquest grup, des de la seva situació jurídica, econòmica i social fins al seu paper en les institucions del poder local, la parròquia i la universitat. És un estudi del grup social pagès dels senyors útils i propietaris de mas a la vegueria de Girona des de la sentència arbitral de Guadalupe (1486) fins a l'inici del creixement i l'expansió agrària del segle XVIII (1730). Un estudi que, si altres treballs ho confirmen, permetrà fer-se una idea aproximada d'aquest sector de la pagesia de la Catalunya dels masos, de la Catalunya Vella. A través dels senyors útils i pagesos de mas, però, també apareixen els altres components de la societat rural, els superiors i també els inferiors. Una societat rural que, en aquest període objecte d'estudi, presenta una gran vitalitat i dinamisme, semblant, si més no, al de les viles i ciutats catalanes.

L'estudi s'ha basat en un nombre variat de fonts. Especialment de gran utilitat ha estat el buidatge dels protocols notariais. No sols per identificar els senyors útils de mas i establir la seva necessària genealogia, sinó perquè és en els protocols notariais on es poden localitzar els documents clau de la trajectòria familiar i patrimonial, i perquè també s'hi troba documentació explícita i directa de la comunitat: de la parròquia, però sobretot de la universitat. És clar que en l'anàlisi de les trajectòries familiars i patrimonials s'ha comptat amb una documentació específica i pròpia d'aquest col·lectiu: els arxius patrimonials, els coneguts són riquíssims i tot just comencen a ser estudiats.

Per poder analitzar i entendre els senyors útils i propietaris de mas, també cal buscar més enllà d'aquests fons i anar a cercar-los en els que han estat generats per les entitats superiors, els que provenen de la senyoria i també de l'autoritat diocesana. La documentació d'un determinat tipus de fons no hauria aportat la imatge complexa que ofereixen els senyors útils i propietaris de mas, sobretot perquè el que ha interessat és ubicar-los dins la comunitat. La manifestació del grup, però, depassa de molt la comunitat.

En l'origen de l'interès pels senyors útils i propietaris de mas hi ha la tesi de llicenciatura presentada el 1987, on es feia l'estudi d'un patrimoni agrari, el de la família Puig a l'Empordà dels segles XVII i XVIII. Era un estudi de cas. L'acumulació de casos no era suficient si es volia entendre el grup. D'altra banda, es coneixia el punt d'arribada d'aquest col·lectiu a la regió de Girona durant el segle XIX tal com l'havia posat de manifest Rosa Congost en *Els propietaris i els altres*, tesi doctoral presentada el 1988 i convertida en llibre el 1990, estudi que ha esdevingut la culminació de la trajectòria històrica dels pagesos propietaris de mas. Si els hisendats eren el punt d'arribada, calia entendre quina era la seva prehistòria, tal com proposava Ramon Garrabou en la lectura de la tesi de llicenciatura. I aquest va ser el títol de la recerca en el moment que va ser inscrita a la UPF i que va donar lloc a la tesi doctoral defensada l'abril de 2009 a la UdG, "En la prehistòria dels hisendats. De senyors útils a propietaris (Vegueria de Girona, 1486-1720)".

En el procés de recerca i elaboració d'aquest estudi hi ha hagut moments importants. Rellevant va ser que el 1990 Joaquim M. Puigvert presentés la tesi doctoral, "La parròquia rural a Catalunya (bisbat de Girona, segles XVIII-XIX)", on apareixien els propietaris de mas en el marc de la parròquia i en relació amb el rector i les petites institucions parroquials. Però sobretot cal destacar el diàleg que vam establir entorn del coneixement del marc comunitari. El coneixement de Le Bras va obrir tot un ventall de possibilitats. Malauradament, no vam poder trobar el mateix pel que fa a la universitat, més enllà dels estudis de dret, fins a la publicació d'un altre treball que apuntava les línies per on confluïa la conflictivitat, el de Jordi Olivares, Viles, *pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria, 2000* (la tesi va ser lligada el 1995).

Darrere de la recerca, ara convertida en llibre, la professora Eva Serra hi ha tingut una part decisiva. El seu *Pagesos i senyors, 1988*, que recollia la tesi doctoral "La societat rural catalana del segle XVII: Sentmenat. Un exemple local del Vallès Occidental (1590-1729)", presentada el 1978, havia focalitzat l'estudi del món rural postremença català, de fet, d'ençà del seu article a *Recerques*, "El règim feudal català abans i

després de la sentència arbitral de Guadalupe", 1980, qualsevol estudi sobre el món rural català s'hi ha hagut de referir. Aquest llibre n'és deutor en molts aspectes i així es veurà en el text. Sobretot, però, el que ha marcat l'elaboració d'aquesta obra i que ha permès sobrepassar el marc de la comunitat rural ha estat la seva petja: primer, des de la docència en els cursos de doctorat a l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives de la Universitat Pompeu Fabra, amb la presentació de la Generalitat dels segles *xvi* i *xvii* i la situació catalana de 1640 a 1705, més tard amb la direcció de la tesi i, després, des de la coordinació del grup de corts catalanes d'època moderna. I, en tot moment, el suport per portar a cap aquesta recerca, tant per les referències assenyalades com la bibliografia i les correccions fetes als esborranys del treball, sempre amb la predisposició de qui ha entès que la direcció d'una tesi era molt més que una tasca exclusivament acadèmica. D'altra banda, les sessions de seminari en el marc del grup d'història rural de la UdG i els projectes de recerca entorn de Rosa Congost han acabat per deixar l'empremta en aquest estudi. Aquestes sessions en què el nucli central gira entorn de la societat rural i que es basen en el plantejament de problemes històrics, han fet que en la recerca, que ha portat a aquest resultat, s'hagi travessat més d'una etapa cronològica: sense la baixa edat mitjana no es poden entendre els homes propis d'època moderna, ni el cens dels tres sous per la remença a pagar cada vint-i-u d'abril, com tampoc no es poden entendre els hisendats de la Guerra Gran sense els senyors útils i propietaris de mas dels segles *xvi*, *xvii* i *xviii*. La continuïtat històrica és més que evident, si és que això és possible, encara, en els estudis d'història social. La història problema i el mètode regressiu són una realitat viva i necessària.

Sortosament, en la recerca que ha acabat per donar com a resultat aquesta obra hi ha, encara, algunes altres aportacions que permeten situar millor aquest llibre. No es tracta d'ensenyar els trumfos abans d'hora, però sí que és legítim exposar les fonts de què s'ha begut. La historiografia modernista italiana ha estat una referència en l'estudi de la comunitat rural, com a subjecte historiogràfic i com a entitat a estudiar per se. Els treballs sobre la família, el mercat de la terra o la parròquia van marcar moments concrets de l'elaboració de l'índex d'aquest estudi. L'aposta de G. Bois per la família com a unitat de treball i de producció, cèl·lula de la societat feudal, va marcar també moltes de les reflexions inicials. Com també ho va fer el text monumental que representa *Les fermiers de l'Île-de-France*, 1994, de J.-M. Moriceau. No tant per la metodologia, com pel retrat de grup que es formula, en el que és la representació veritable del coq de village. Que no deixa de ser l'homònim, salvant les distàncies, per la magnitud i per la importància del mercat de París, del senyor útil i propietari de

mas català. Finalment, però, en la dinàmica del que és la representació exterior de la influència dels senyors útils i propietaris de mas en les respectives comunitats, els signes externs i el lloc en el teatre de la representació comunitària, les lectures d'E. P. Thompson han estat més que valuoses. I això era així en un marc més ampli en el qual algunes aportacions al debat Brenner manifestaven el paper de les elits pageses. La formació d'aquestes elits trobava algunes manifestacions en altres terres de frontera, com a l'Alsàcia de Boheler, i posaven de manifest que és en les guerres on es mostren les dissonàncies pròpies de la comunitat rural. I és que les guerres i la fiscalitat del període 1640-1720/30 a Catalunya sacsegen enormement les sòlides estructures de la societat rural i posen de manifest on són els senyors útils i propietaris de mas. El lloc ocupat en la jerarquia de la comunitat rural és clau en aquest estudi, lloc que es manifesta, sobretot, en moments de conflicte: l'extern, derivat de la fiscalitat de guerra, però sobretot en l'interior de les comunitats rurals, perquè la pretesa solidesa, en moments de canvi, és posada en qüestió. Veurem, en els capítols finals d'aquest text, que la relació individu-comunitat rural dóna molt de joc.

Tot treball que s'allarga en el temps és possible perquè moltes persones hi han contribuït. L'autor és qui firma l'obra, l'obra, però, sempre és col·lectiva. I aquesta no és cap excepció. En notes al peu de la pàgina s'agraeixen aportacions concretes, específiques i directes, les generals s'han d'agrair en la introducció. Els diferents arxivers que ens han acompanyat durant tot aquest temps, mereixen el màxim reconeixement: Josep M. Marquès (†), Gabriel Roura (†), Josep Matas, M. Àngels Adroer, Santi Soler, Montse Osta, Joan Villar, Erika Serna. Fan la seva feina i més del que han de fer. Els companys del grup de corts, per les trobades i per tot l'après de tots ells, també han contribuït a aquest resultat. Als professors i estudiants dels diferents seminaris de l'ara Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona cal agrair-los els ajuts i les matisacions efectuades: Joan Blanco, Mònica Bosch, Rosa Lluch, Elvis Mallorquí, Enric Sagner, Lluís Serrano, Lluís To i Xavier Torres. Rosa Congost, Joaquim M. Puigvert i Eva Serra han mostrat durant anys que la recerca històrica tenia una raó de ser. El tribunal que va valorar amb benevolència la tesi doctoral mereix que se li reconegui el que va aportar. I a la Fundació Noguera, el reconeixement sincer per haver valorat que el treball valia la pena de ser publicat. També, perquè ha tingut cura de la revisió del text, em cal agrair la feina feta per Jordi Casals que ha sistematitzat molts aspectes del redactat i l'ha uniformitzat.

A la Mercè i la Clara els dono les gràcies pel suport constant i l'estímul permanent per concretar i acabar aquest treball, i això durant molts anys.

INTRODUCCIÓ

En altres societats és difícil establir una data a partir de la qual es pot parlar de feudalisme tardà. A Catalunya, la sentència arbitral de Guadalupe de 1486 marca un tall significatiu en l'evolució històrica del sistema feudal.¹ La sentència possibilita l'acabament de la servitud. Les relacions entre senyors i pagesos després de Guadalupe es basaran de manera gairebé exclusiva en la terra, tot i que quedaran algunes reminiscències de la relació personal. Hi haurà un nombre important de senyors útils de masos que confessaran en els capbreus ser homes propis, i alguns hi afegiran la condició de solius i afocats del senyor al qual retran homenatge. Una pràctica que es mantindrà, en la forma i en la lletra, fins a la primeria del segle XIX. Alguns d'aquests homes propis reconeixeran, cada 21 d'abril, data en què va ser signada la sentència arbitral de Guadalupe, la seva obligació a pagar un cens fins a tres sous pels mals usos a què havia estat obligat el mas o els masos que havien acumulat. No podem oblidar que els masos morts, sovint, els textos afegeixen a aquests masos els qualificatius de deruït i enderrocat, van ser establerts, en la majoria dels casos, a altres senyors útils i propietaris de masos, els quals els van aplevar al mas principal. En aquesta situació, el senyor directe feia valer el dret que tenia de tornar a establir el mas quan havia quedat rònec, i el podia establir íntegrament, la qual cosa era habitual, o en parcel·les, que no ho era tant. El cens s'havia de pagar fins que no el redimissin d'una sola vegada per un màxim de tres lliures. Molts van redimir aquest cens, altres el van mantenir.

1. Vid. P. GIRE, "L'ombra allargada de la sentència arbitral de Guadalupe", Plecs d'Història Local, 143 (novembre 2011), p. 8-10, s'hi discuteixen les diferents interpretacions de la sentència.

Pot semblar que aquesta sigui l'única referència a un temps anterior marcat per la servitud. Queden, encara, efectes d'aquest temps en els segles *xvi* i *xvii*. Les confessions d'homes propis, solius i afocats en els capbreus d'època moderna es mantenen. Això suposa una manifestació d'una continuïtat en la condició jurídica d'uns senyors útils i propietaris de masos. Ens podem preguntar què implica fer aquest reconeixement en els segles *xvi*, *xvii* i *xviii*. D'entrada, una manifestació de la continuïtat en la possessió del mas. Una demostració, si es vol, d'uns drets sobre el mas. L'home propi ho és per un mas determinat i això, en un moment en què caldrà demostrar els drets pels quals es tenen terres i masos, serà esgrimit en defensa del dret del senyor útil sobre el mas. És clar que això també tindrà efectes contraris a l'interès de la pagesia de mas, ja que la condició d'home propi implica que els béns adquirits i incorporats al mas, encara que no siguin del senyor directe del mas, estan obligats, segons figura en els Costums de Girona, a pagar, en cas d'alienació d'aquests béns, el dret de deseixida de mas al senyor directe del mas, a banda del lluïisme que pugui correspondre al senyor directe de la terra, que, en aquest cas, és diferent del que ho és del mas. L'objectiu del senyor directe del mas, i per això queda recollit en els Costums de Girona, obeeix a la lògica de voler mantenir la integritat del mas, i per aquesta raó penalitza les alienacions de parcel·les del mas tingudes per altres senyors directes amb el 10% del preu de la venda, que és la quota que poden percebre la deseixida de mas els senyors directes "principals".

De tota manera, si bé la sentència arbitral de Guadalupe va comportar l'alliberament de la servitud i la fi dels mals usos, d'altra banda va suposar la reafirmació del complex emfitèutic-feudal. De manera explícita, la sentència va reafirmar les obligacions dels senyors útils envers els senyors directes i els senyors delmadors. El pagament de censos, prestacions i delmes va ser reafirmat en la sentència. I la possibilitat donada als senyors directes a fer capbrevar els senyors útils, sempre que ho consideressin oportú, ho va facilitar. La jurisdicció, per la seva part, no va ser, per desig exprés dels braços militar i eclesiàstic, i acceptat per la monarquia, inclosa en la sentència. De manera que el mer i mixt imperi i l'entramat emfitèutic i feudal es van mantenir en la seva plena integritat, i va ser així fins pràcticament la definitiva abolició del règim senyorial.

És en aquest marc on es mouen els senyors útils de masos. Uns senyors útils que es veuran obligats, i així ho ressenyarem, a tot un seguit de prestacions i obligacions envers els seus senyors directes. La situació és ben lluny de ser uniforme en la geografia gironina. La diversitat és el resultat de la correlació de forces entre senyors directes

i senyors jurisdiccionals, d'una banda, i senyors útils, de l'altra. I amb el pagament del delme, sempre i en tot moment present. Tot i que hi haurà tantes situacions com parròquies, traçarem una radiografia general dels efectes del feudalisme tardà sobre la pagesia de mas. I també apuntarem que els senyors útils i propietaris de mas intervindran en el negoci i la recaptació de les prestacions feudals. La feudalitat recau damunt els senyors útils de terres i masos de dalt a baix, això, però, no és obstacle perquè puguin participar, per exemple, en el negoci derivat de l'arrendament del cobrament de la renda feudal. Fet pel qual els aproximava als interessos de la senyoria directa, als barons, i els allunyava de la comunitat pagesa de la qual formaven part.

LA CONDICIÓN JURÍDICA DELS SENYORS ÚTILS I PROPIETARIS DE MAS

Durant l'època moderna, al bisbat de Girona, i a bona part de la Catalunya situada a l'est del riu Llobregat, persisteixen, entre els propietaris del domini útil de masos, les confessions d'homes propis, de solius i fins d'afocats o amansats, alguns dels quals, per bé que de manera residual, encara poden estar subjectes al pagament del cens anual pels mals usos a què estaven obligats els homes de mas per la sentència arbitral de Guadalupe si no els havien lluit d'una sola vegada. Els Usatges de Barcelona, els reculls de dret consuetudinari com els Costums de Girona, els juristes d'època medieval i també els tractadistes del dret a l'època moderna diferenciaven les tres condicions: la condició d'home propi (*homo proprii*) era una categoria derivada de la possessió d'un mas, condició que desapareixia en abandonar-lo; la d'home soliu (*homo solidi*), en canvi, suposava una servitud personal, el pagès es feia "home d'un senyor" i només d'un, i necessitava per tant el permís d'aquell per tal d'entrar en servitud d'un altre senyor (Usatge *Qui solidus*); i la d'home afocat, amasat o amansat (*homo afocatti*) era una categoria per la qual el pagès tenia l'obligació de fer contínua residència en el mas i, sovint, encara que no sempre, aquesta situació era equiparable a la remença.¹

1. P. N. VIVES I CEBRIA, *Los usages y demás derechos de Cataluña que no están derogados o no son notarialmente inútiles* (1 ed. 1864). Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1989, p. 52, 86, 90-92, 135-138, 207-208; W. PIKORSKI, *El problema de la significación de los seis "malos usos" en Cataluña*. Barcelona: L. B. de J. Bosch, 1929; E. de HINOJOSA, "Origen y vicisitudes de la payesía de remensa en Cataluña", *Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción pública de...*, i resposta de Carreras Candi. Barcelona: Imp. de la Casa Provincial de Caridad, 1902, p. 3-28, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*. Pamplona: Urgoiti, 2003; E. SERRA RÀFOLS, *Fernando el Católico y los payeses de remensa. La solución del pleito agrario de*

En la pràctica dels capbreus i llevadors de censos, durant els segles de l'època moderna, aquestes distincions terminològiques, pels casos que hem pogut veure, significaven ben poc. El fet diferencial entre els pagesos sotmesos a "servituds" era el pagament dels tres sous, o la part equivalent per raó dels mals usos, cada 21 d'abril, tal com havia disposat la sentència arbitral de Guadalupe, mentre no fos redimit el cens que els afectava. Un altre fet diferencial, per les conseqüències que tindrà, serà, simplement, la consideració d'home propi: ser home propi o no ser-ho implicarà estar subjecte, segons els Costums de Girona, al ius baroniae i el que això implicarà en època moderna, estar sotmès al dret de deseixida de mas, però també a disposar de la "seguretat" de la continuïtat en el domini útil del mas.

Els capbreus i, sobretot, els llevadors dels segles XVI, XVII i XVIII, que són la part pràctica dels capbreus en la mesura que eren utilitzats en les tasques de recaptació de les rendes, no fan distincions entre homes propis, homes propis i solius, i homes propis, solius i afocats. L'única diferència es troba en l'obligació del pagament pels mals usos. El pagament, segons el capítol II de la sentència arbitral de Guadalupe de 1486 i ratificat per la pragmàtica aclaratòria,² hauria de ser proporcional als mals usos que haguessin estat capbreuats abans de la sentència; en els capbreus, la majoria de pagaments són de tres sous, com si haguessin estat sotmesos als sis mals usos. Sabem, però, que al bisbat de Girona difícilment havien estat d'aplicació la totalitat

Cataluña. Lleida: Tipografía Mariana, 1925; J. VICENS, *Historia de los remensas (en el siglo xv)*. Barcelona: Vicens bolsillo, 1978; M. GOLOBARDES, *Els remences dins el quadre de la pagesia catalana fins el segle xv*. Peralada: Edicions de la Biblioteca del Palau de Peralada, 1970 i 1973; J. M. PONS GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol. III. Barcelona: Fundació Noguera, 1989; J. M. SALRACH, "Esclavitud, llibertat, servitud. L'evolució social del camp català", *L'Avenç*, 93 (1986), p. 36-45; P. H. FREEDMAN, *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles xi-xv)*. Barcelona: Ed. 62, 1988, i *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya Medieval*, Vic, Eumo, 1993; G. FELIU, "Els antecedents de la remença i els mals usos", *Quaderns de la Selva*, 13-2 (2001), p. 209-228, i que queda recollit a *La llarga nit feudal. Mil anys de pugna entre senyors i pagesos*. València: PUV, 2010. Un estat de la qüestió, L. TO, "Els orígens de la remença des de Jaume Vicens Vives fins als nostres dies", *Plecs d'Història Local*, 143 (novembre 2011), p. 2-4.

2. "Les darreres edicions de les Constitucions i altres Drets de Catalunya insequen aquests capítols com a pragmàtica 3ª del llibre IV, títol XIII de les Pragmàtiques, atribuint-los-hi erradament la data de Saragossa, 9 de gener de 1488. Tant l'assentament a la cancelleria reial (Arxiu de la Corona d'Aragó, registre 3.552) com el text complet del ms. Moliné i Brasés del Col·legi d'Advocats de Barcelona (fol. 311), daten de Barcelona, 3 de novembre de 1493", J. M. PONS GURI, "Motivacions jurídiques de la sentència arbitral de Guadalupe", dins *Recull d'estudis d'història jurídica de Catalunya*. Barcelona: Fundació Noguera, 1989, vol. III, p. 281, nota 45.

dels mals usos.³ Amb la qual cosa, ens trobem amb una aplicació jurídica abusiva d'una qüestió que la sentència arbitral de Guadalupe i els aclariments posteriors no van solucionar o van voler mantenir en l'ambigüitat. De manera que, encara en el segle XVIII, en allò que és una demostració de la vigència d'aquesta qüestió, podem llegir en un Memorial de lo que ha de haber concell sobre las capbrevacions,⁴

5a petició.

Ítem, sobre los hòmens propis qui no han capbrevadas sinó dos o tres servituts, ço és, de intestias, de eixorquias, etc., e après et altres servituts, si lo senyor los pot fer capbrevar totes les altres servituts e per quiscuna fer-se pagar, ço és, per quiscun mal ús sis diners, e si és de justícia se hage de accontentar lo senyor de las servituts anomenadas en lo capbreu no obstant y sie la dita clàusula dient et omnes alias servitutes ibi?

Resposta.

Se respon que lo senyor pot haber per cada mal ús sis diners y així, per tots, tres sous, car prou basta que en lo capbreu se tròbia capbrevadas dos o tres de ditas servituts pues que li sia la dita clàusula, y axis o sentencia lo senyor oficial eclesiàstich de Gerona y se practica.

Més endavant, no sense una certa confusió, l'autor del Memorial aclarirà aquest aspecte que coincideix amb allò que és la doctrina jurídica de l'època.

12a petició

Ítem, si en lo capbreu no fan menció los hòmens propis de las servituts de intestias, cogoties, etc., ço és dels mals usos, sinó que tant solament diga lo pagès que té tal mas que és home propi, lo senyor directe sí pot haber sobre tot home sis diners per cada mal ús, posat no fasse menció de dits mals usos en lo capbreu, sinó que és home propi.

Resposta

3. R. LLUCH, *Els remences de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona (segles XIV i XV)*. Girona: AHR, CRHR (ILCC-secció J. Vicens Vives, Documenta Universitària, 2005, no ha trobat cap referència als mals usos de l'eixorquia i la cugucia entre els comptes del prior de l'Almoina del pa dels segles XIV i XV.

4. BPP. Sèrie G. Reg. 528, fol. 7v-13v. Aquest memorial coincideix amb un altre manuscrit de l'AHCG. XXI. I. Núm. 14. Mètode per capbrevar. Vid. R. CONGOST, "Estudi introductor", a J. Tos, *Tratado de la cabrevación*. Girona: AHR, CRHR (ILCC-secció J. Vicens Vives, Documenta Universitària", 2007, p. 15-17, i l'edició del Mètode per capbrevar, p. 197-224.

Se respon que, ja sie per Usatges de Catalunya, los hòmens propis estan obligats a tres mals usos, ço és, angusta àlies cogotia, exorquia y intestia, emperò la interpretació de la sentència arbitral donada per lo senyor Rey és declarat que lo senyor no pot haber sinó sis diners per cada mal ús qui serà capbrevat y, si no són capbrevats, sinó hu o dos mals usos, lo senyor no pot haber sinó per tants com seran capbrevats. Encara és declarat que lo senyor no té fundada la sua intenció en los dits mals usos ni en algú de aquells, encara que lo pagès confés ésser home propi del senyor e se creu que dita declaració se observa, acceptat que si són anomenats dos o tres mals usos e après ab clàusula general lo home propi confesse observar a dit senyor totes altres servituts que acostúman fer los hòmens propis, aleshores declara ésser obligats a tots los sis mals usos, encara que los pagesos no sien en possessió de pagar aquells et super pecessorio púgan ésser forsats de mantenir lo senyor en possessió; emperò sobre la propietat de la qual se coneixerà capbrevant los pagesos obtindrian que no pagarian sinó segons la dita centència e interpretació.⁵

La pràctica entrava en contradicció directa amb la doctrina jurídica de l'època, prova ben evident que la primera interpretació del Memorial de lo que ha de haber concell sobre las capbrevacions provenia de la pràctica quotidiana dels capbreus, de la pràctica notarial i de la justícia baronial. És clar que aquest no és l'únic punt de referència. Així, F. Solsona escriurà: "Ita quod pro uno quolibet eorum solvuntur sex denari, ita quod qui obligatus est ad praestandum unum, solvat sex denarios: qui vero ad duos solvat unum solidum, sic de singulis";⁶ interpretació que serà seguida en la sentència arbitral de 1576, resultat de l'enfrontament entre Montserrat de Palol, senyor del castell d'Arenys d'Empordà, i els pagesos del lloc, on s'estableix que aquests només estan obligats a pagar pels mals usos que hauran capbrevat,⁷ i també en una data tardana, en el manuscrit de l'Arxiu Capitular de Girona

5. Sobre les dificultats en la interpretació de la sentència arbitral de Guadalupe per part dels mateixos contemporanis, E. SERRA RAFOLS, *Fernando el Católico y los payeses de remensa...*, p. 81-86 i ss. El qual escriurà: "La sentencia fue añadida y modificada gran número de veces, de manera que su redacción definitiva diferiría mucho de la publicada en las Constituciones", p. 98.

6. F. SOLSONA, *Stilus capibreviandi*, 1561, LXXVII v.

7. P. NÈGRE, E. MIRAMBELL, "Sentencia arbitral dictada por los magníficos Celedonio Valencás y Bernardo Alzina, doctores en Derechos y ciudadanos de Gerona, para dirimir las cuestiones pendientes entre el Iltre. Sr. Montserrat de Palol, señor del castillo de Arenys (de Ampurdán), de una parte y de la otra varios labradores de la citada parroquia. Gerona, 3 de marzo de 1576", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, V (1950), p. 247-248 i 259-260.

de 1736, quan diu: “no-s deu pagar sinó per los mals usos individuals en los capbreus”⁸

Fixem-nos en quina era la situació a la vegueria de Girona. És només una mostra, suficientment representativa pel que fa a senyors directes, de quina era la situació en el segle XVI. Hi ha masos que no tenen cap mena de subjecció als mals usos. No sabem des de quan, però els processos de redempció són ben anteriors a 1486. N'hi ha d'altres que reconeixen que estan obligats a un, a tres, a quatre, a cinc o a sis mals usos, raó per la qual poden pagar fins a tres sous. Poden semblar sorprenents els casos de Vallors que reconeixen, majoritàriament, quatre mals usos, a Vidreres, són cinc i a Brunyola, com a Vilajoan o Gaüses, sis. El 46,3% dels masos de la mostra que paguen el cens pels mals usos ho fan pels sis mals usos, la majoria dels quals són masos de l'Almoina del pa.

TAULA 1
Cens per la redempció dels mals usos

Llocs i senyoria	Masos	h. p.	6 d.	1 s.	1 s. 6 d.	2 s.	2 s. 6 d.	3 s.
Vall d'Aro Monestir Sant Feliu Guíxols, 1511	16	12?	—	—	2	4	4	2
Vallors, l'Esparra Joan P. de Balbs, 1512-1514	46	27?	—	—	11	14	1	1
Brunyola Almoina del pa, 1530-1538	39	27	—	—	1	1	—	25
Estanyol Almoina del pa, 1535	7	7	—	—	1	1	—	5
Vilajoan Galceran Rocabruna, 1566	7	7		—	—	—	—	7
Campdorà Rafel Capmany i Descoll, 1574	15	5						5
Arenys d'Empordà Montserrat de Palol, 1577	11	9	—	—	—	—	—	—
Espasens Montserrat de Palol, 1578	4	3	—	—	—	—	—	—
Vidreres Marquès d'Aitona, 1584	57+18	—	1	—	—	1	16	1

8. A. MASIÀ, “Derechos señoriales y dominicales en la comarca de Gerona”, Anuario de Historia del Derecho Español, 19 (1948-1949), p. 554.

Llocs i senyoria	Masos	h. p.	6 d.	1 s.	1 s. 6 d.	2 s.	2 s. 6 d.	3 s.
Vidreteres Monestir de Sta. Maria d'Amer, 1598	3	3					1	2
Saus Monestir de Sant Miquel de Fluvià, 1599	6	6	—	—	—	—	—	1
Pau Francesc de Rocabertí, 1606	6	5	—	—	—	—	—	—
Sant Miquel de Fluvià Monestir de Sant Miquel de Fluvià, 1609	4	2	—	—	1	—	—	—
Vidreteres Monestir de Sant Salvador Breda, 1665	17	6				3	2	1
Gaüses Almoina del pa, 1699-1701	7	7	—	—	—	—	—	6

Fonts: Arenys d'Empordà: AHG. Not. Peralada: 436 bis (1577); Brunyola: AHG. Hospici. 362; Campdorà: AHG. Hospital de Santa Caterina: 293; Estanyol: AHG. Hospici. 321; Gaüses: AHG. Hospici; Sant Miquel de Fluvià: AHG. Notaria Peralada: 431; Saus: AHG. Notaria Peralada: 441; Vall d'Aro: X. MARCÓ, Homes, dones i masos..., p. 130; Vallors i l'Esparra: Arxiu Cruïlles. llibre 33; Vidreteres: S. de LLOBET, La propietat de la terra a Vidreteres. Recull de capbreus, llevadors, precaris i establiments. Segles XIV-XIX, 2007; Vilajoan: S. SOLER, "Els capbreus de Vilajoan (1482-1566). Aproximació a l'estudi d'un petit senyoriu empordanès", AIEE, 21 (1988).

Si analitzem la relació, veurem que de confessions per haver de pagar el cens pels mals usos se'n localitzen arreu de la geografia del bisbat de Girona, per bé que la situació no és uniforme, ni en els llocs, ni tampoc pel que respecta a la cronologia: és constatable que, a mesura que avança l'època moderna, augmenten les definicions d'aquest cens. Alguns exemples del domini de l'Almoina del pa de la seu de Girona seran suficients per veure en quins anys es reconeix el pagament pels mals usos: Aiguaviva: 1536; Brunyola i Sant Martí Sapresa, Estanyol, Ermedans: 1530-1535, 1666-1669, 1735, 1758, 1764, 1767, 1768, 1770; Cassà de la Selva: 1565-1566, 1595; Campllong: 1572, 1676; Castanyet: 1768; Celrà: 1595; Creixell i Borrassà: 1688; Estanyol: 1535-1537, 1758-1759; Felines: 1664; Fonolles-Parlavà: 1701, 1742, 1773; Fornells: 1657-1659; Gaüses: 1699-1700; Llabià: 1700; Llambilles: 1657-1659; Madremanya: 1567; Matajudaica: 1699, 1701; Medinyà: 1532, 1533; Palauborrell: 1598, 1682, 1755; la Pera: 1700, 1768; Ruplà: 1700, 1768; Sant Dalmai: 1764, 1772; Santa Cristina d'Aro: 1534; Ventalló: 1732; Vilarrobau: 1609.⁹

9. AHG. Hospici: capbreus i llevadors de censos dels respectius llocs.

Aquests senyors útils i propietaris de masos que reconeixen haver de pagar per la redempció dels mals usos no són, però, els únics d'aquests llocs; ens caldria poder disposar de la totalitat dels capbreus fets a altres senyors directes a fi de saber, amb exactitud, quants eren els pagesos i els masos afectats. Per exemple, la família Adroer de Viladasens, que capbreva diferents peces de terra a l'Almoïna del Pa al lloc de Viladasens i que no reconeix la condició servil, paga els tres sous pels mals usos fins al 1542 al monestir de Sant Miquel de Fluvià.¹⁰ Però aquesta tasca és totalment inviable ja que no sempre s'han conservat els capbreus, ni, com en aquest cas, tampoc arxius patrimonials que els puguin suplir.

En la geografia del domini de l'Almoïna del Pa trobem, a tot arreu, pagesos i masos que reconeixen el pagament de censos pels mals usos. Aquesta és una realitat cada vegada més coneguda per la historiografia catalana.¹¹ Amb posterioritat a la seva annexió al Reial Hospici de Girona, es mantindran els reconeixements de servitud. A Campllong, per posar un exemple, els reconeixements arribaran fins als anys 1836-1838. Per conèixer qui són aquests pagesos de mas que paguen els tres sous, agafarem el capbreu de Brunyola de 1530-1538 i ens fixarem en les possessions que reconeixen al paborde de l'Almoïna del Pa.¹² En total, entre Brunyola i Ermedans, hi ha setze confessions en les quals es reconeix el pagament dels tres sous. La majoria de les confessions són d'un sol mas, però en trobem tres que reconeixen un mas agregat al principal, dos que en reconeixen dos i encara el possessor del mas Horta "demont" en reconeix tres més.

10. Arxiu patrimonial Adroer de Viladasens. El 31 de març de 1542, Joan Adroer "quita los tres sous dels mals usos que la casa Adroer feya a-n-al sr. dilecta del capmàs, que era [el prior] de St. Miquel de Fluvià, que avuy és unida ab la abadia de St. Pere de Galligans de Gerona", Llibre de comptes, 17, f. 155v.

11. Montserrat Duran en documenta al Baix Empordà a diferents llocs: Colomers, 1763, Fenals d'Aro, 1635, Fontanilles, Palamós, 1622, 1626, 1676, Ruplà i Corçà, 1769, Ullastret, Verges, Bellcaire, 1630. M. DURAN, Renda i producció agrària (s. XVI-XVIII) a Catalunya..., p. 655-656 i nota 97. I N.Sales esmenta la seva existència a les comarques següents: Capcir, Conflent, Berguedà, Vallès, Gironès, Bages, Penedès, vescomtat de Cabrera, Camp de Tarragona, Conca de Barberà, Pallars i Urgell, Història de Catalunya, ..., p. 181-182, una mica per tot arreu.

12. L'estudi de les prestacions a Brunyola es fa a P. GIFFRE, R. LLUCH, "Continuitats del mas català abans i després de la Sentència Arbitral de Guadalupe (segles XV-XVI)", dins M. T. FERRER, J. MUTGÉ, M. RIU (eds), El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII). Barcelona: CSIC-Institució Milà i Fontanals, Departament d'Estudis Medievals, 2001, p. 602-607.